

PRAKTIČNE IMPLIKACIJE „POSTMODERNE FILOZOFIJE“*

Apstrakt: U ovom članku autor razmatra praktične implikacije diskursa o postmoderni. On analizira posmodernu kao složenu diskurzivnu figuru. U okviru diskursa o postmoderni on razlikuje postmoderno stanje, postmodernizam i refleksiju postmodernog stanja. Poseban predmet o kome se raspravlja u ovom članku jeste globalizacija i problem primene modernih projekta u istočnoevropskim društvima, posebno u Srbiji. Ova društva autor naziva objekt-društvima, a njihovu varijantu moderne – istmoderni. Autorov odgovor na složenost postmodernog stanja predstavlja koncept politike opstanka.

Ključne reči: postmoderna, istmoderna, objekt-društvo, globalizacija, politika opstanka.

Nekoliko poslednjih decenija dvadesetog veka vođena je široka i kontroverzna polemika oko problema postmoderne. Ona se postepeno širila na sva područja života – od umetnosti, preko političkog delovanja, transformacije društva, budućnosti zapadne tradicije, posledica tehnološke i kibernetičke revolucije, de(kon)strukcije filozofije kao metafizike, kraja istorije, globalnog društva do svakodnevnog života. Iako su se u međuvremenu izoštrile neke pojmovne razlike, u trenutku kad intenzitet ove polemike već jenjava, ili se predmet polemike odvija preko drugih figura, sam pojam postmoderne nije postao određeniji nego što je bio na njenom početku. Pored toga, neki autori, koji su bili u samoj žiži postmoderne filozofije (npr. Lyotard i Derrida) ističu da postmoderna ne predstavlja radikalni raskid, ni sa modernom, ni sa tradicijom evropskog mišljenja. Stoga je sasvim opravdano pitanje da li je „postmoderna“ istrošen

* Članak je rađen u okviru naučnoistraživačkog projekta Instituta za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu *Mogućnost primene modernih filozofsko-političkih paradigmi na procese društvene transformacije u Srbiji/Jugoslaviji*, koji finansira Ministarstvo za nauku, tehnologije i razvoj Republike Srbije (br. 2156).

pojam. Uprkos tome, braniću u ovom radu postavku da ona još uvek ima heurističku vrednost i to baš zbog svoje višeznačnosti. Naime, nepostojanje konačno utvrđenog korpusa „postmodernih ideja“ posmatram kao pozitivan fenomen. Pojmovnu neodređenost ne shvatam kao potvrdu da „postmoderni“ nedostaje značenje, nego kao simptom koji preko preobilja značenja ukazuje na mnoštvo pokušaja da se racionalizuje postojeća kompleksnost društvenog fakticiteta. U tom pogledu ona izražava faktički eklektizam, kako životnih formi, tako i teorijskih obrazaca.

Pojam postmoderne¹ prepoznaje se kao razvijena filozofska koncepcija pojavom knjige *La condition postmoderne* (Lyotard, 1979. godine) u kojoj je postmoderno stanje u zapadnom društvu definisano kao stanje nepoverenja prema metanaracijama kakve su prosvetiteljska naracija o emancipaciji čovečanstva, idealistička naracija o teleologiji duha i istorijska naracija o hermeneutici smisla. Nastala kao odgovor na pitanje kakve društvene promene treba očekivati pod uticajima nove informatičke tehnologije, ova knjiga je odmah pokrenula opsežnu polemiku o praktičnim i političkim implikacija koje sadrži. U suštini, zahtev za refleksijom stanja u kome moderna više nema potrebu da programski nagoveštava svoje ciljeve, jer su se oni ostvarili, otvorio je pitanje genealogije same moderne. U tom kontekstu nametnuo se problem određenja postmoderne – da li je ona oznaka za stanje u zapadnom društvu koje dolazi posle moderne, ili za jednu njenu modifikaciju, radikalizovanu modernu; da li predstavlja temeljan raskid sa modernim konceptima društva, ili upućuje na

¹ Inače sam pojam „postmoderno“ pojavljuje se jedan vek ranije (oko 1870. godine) u Engleskoj u vezi sa „progresivnom“ kritikom francuskog impresionizma u slikarstvu, zatim u Nemačkoj 1917. godine u delu *Die Krisis der europäischen Kultur* (Pannwitz) u kome „postmoderni čovek“ predstavlja parafrazu Ničeovog „nadčoveka“. Potom se pojavljuje izraz „postmodernismo“ kao oznaka za jedan reaktivni period u španskoj književnosti između „modernismo“ i „ultramodernismo“ (Oniž, 1934). Sledeće pojavljivanje pojma u Engleskoj odnosi se na savremenu fazu zapadnoevropske kulture, koja započinje 1875. i koju odlikuje preoblikovanje nacionalno-državne u politiku globalne interakcije (A. Toynebee: *A Study of History*, Abridgement of Volumes I-VI by D.C. Somerwell, Oxford, 1947). Pojam „postmoderna“ pojavljuje se zatim u američkoj književnoj kritici, najpre kao oznaka za slabljenje modernog avangardizma (1959), a zatim kao afirmacija pluralizma u književnom izrazu. Široka upotreba pojma „postmoderna“ najviše duguje prenošenju iz književnosti u arhitekturu, za šta najveće zasluge ima Jenks (*The Rise of Post-modern Architecture*, 1975). (Up. B. Velš: *Naša postmoderna moderna*, IK Z. Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 2000)

predmodernu stanje; da li se odnosi samo na zapadno, ili i na globalno društvo; da li predstavlja pozitivan koncept budućnosti (transmoderna), ili je koncept čeonog suprotstavljanja moderni (kontramoderna); da li u praktičnom smislu predstavlja koncept „novog prosvetiteljstva“, ili proboj iracionalizma; da li je postmoderna osoben fenomen društvene situacije na kraju dvadesetog veka, ili je još jedna od modifikacija kapitalizma; da li prihvatanje ovog koncepta uvodi društvo u stanje neobuzdanog anarhizma (agonalizma), ili je reafirmacija konzervativnih vrednosti; da li je postmoderna još jedan od oblika zapadne dominacije, ili dozvoljava afirmaciju kulturnih razlika; da li je postmoderna još jedan od oblika avangarde, ili je retrogradna itd. Rečju, „postmoderna“ je apîretičan pojam, a tu aporetičnost možda najbolje pokazuje Lyotardova primedba da je postmoderna deo moderne, da na primer jedno delo može postati moderno tek ukoliko je prvo bilo postmoderno. „Tako shvaćen postmodernizam – kaže Lyotard – nije modernizam na svom kraju, nego u svom nastanku, a to stanje je konstantno.“ (Lyotard, J. F, Postmoderna protumačena deci, A. Cesarec, Zagreb, 1990. str. 26)

U filozofskom pogledu koncept postmoderne nije samonikla pojava, već se nastavlja na jednu posebnu tradiciju evropske filozofije. Njeni najznačajniji predstavnici (Lyotard, Derrida, Foucault, Vattimo...) izričito se pozivaju, na primer, na strukturalizam, destrukciju metafizike (Heidegger), koncept „jezičkih igara“ (Wittgenstein), ničeovsku genealogiju, Kantovu podelu saznanjnih moći, čak na Aristotela. S druge strane, koncept postmoderne ne ostaje ukotvijen samo u filozofiju nego je isprepletan sa teorijom umetnosti i teorijom društva u najširem smislu. Kad je u pitanju teorija društva, postmoderna je, na primer, srodna sa pojmovima kao što su postistorija (Gehlen), „kraj istorije“ (Fucuyama), postindustrisjko društvo (Bell, Turen, Riesman), rizično društvo (Beck), globalno društvo (Giddens, Held), pozni kapitalizam (Jameson), postkolonijalizam (Said), kibernetičko društvo... Nasuprot pokušajima da se postmoderna strogo razdvoji od pomenutih pojmova (Welsh), u ovom radu prihvaćena je pretpostavka da svi pomenuti pojmovi spadaju u sadržaj pojma „postmoderna“, da mnoštvo isprepletanih određenja predstavlja simptom faktičkog eklekticizma, i to ne neutralnog, nego aktivnog eklekticizma. Shodno tome, sledeća pretpostavka koja se podrazumeva u ovom radu jeste ta da je „postmoderna“ pozitivan fenomen, odnosno, oznaka za osobeno istorijsko stanje društva.

Šta čini osobenost postmodernog stanja? Pre odgovora na ovo pitanje, potrebno je uvesti nekoliko razgraničenja. Već je istaknuto da je „postmoderna“ pojam razuđenog i često neusklađenog, čak protivrečnog značenja. Zbog toga predlažem razlikovanje između postmodernog stanja, postmodernizma i refleksije postmodernog stanja. U tom kontekstu, „postmoderna“ bi bila oznaka koja obuhvata svu složenost njihovih modifikacija.

„Postmoderno stanje“ upotrebljavam kao oznaku za specifičnu društvenu situaciju nastalu ostvarenjem modernih programa, koju odlikuje sukobljavanje tih programa, njihovih posledica i različitih - životnih formi u ispunjenom delatnom prostoru, što se može drugačije označiti kao radikalna međuzavisnost događaja u svetu. U ovom kontekstu „postmodernizam“ označava različite žanrove delovanja koji nastaju kao ultramoderni oblici izričitog distanciranja od moderne. Tako određen postmodernizam predstavlja sastavni deo postmodernog stanja, ali ne samo on. Refleksija postmodernog stanja trebalo bi da obuhvati i izrazi osobenu strukturu aktivnog eklekticizma u postmodernoj situaciji. Jasno je da se refleksija postmoderne situacije i postmodernizam ne podudaraju, osim u nekim slučajevima.

Vratimo se pitanju – u čemu se sastoji osobenost postmodernog stanja? Svakako ne u tom smislu što postmoderna nema veze sa modernom. Postmoderna se značajnim delom odnosi na radikalnu realizaciju modernih programa. Međutim, postmoderno stanje nije samo to. Pored inercije moderne, ona obuhvata i distanciranje od nje, preispitivanje funkcionalnosti modernih programa u uslovima koji su nastali upravo njihovim praktikovanjem, i to u uslovima koje određuju posledice različite (čak suprotne) od očekivanih. U tom smislu refleksija postmodernog stanja može da se odnosi na preispitivanje genealogije moderne, što je svakako potrebno, ali nije dovoljno da se izađe iz kontroverzi modernih posledica. Refleksija postmodernog stanja nalazi se pred prilično paradoksalnim zadatkom – ona treba da konceptualizuje pluralizam životnih formi u nedostatku opšteprihvaćenog principa konceptualizacije. Taj problem se pokazuje još izrazitije kada se ima na umu da postmoderno stanje nije samo oznaka za stanje u zapadnim društvima, nego i za planetarnu situaciju, koja se konačno konstituiše globalnim širenjem političkih, ekonomskih, kulturnih i tehnoloških projekata sa Zapada. Upravo kontekstualno premeštanje ovih projekata u nezapadna druš-

tva otkriva njihove implikacije koje se ne pokazuju u inicijalnim uslovima. Preuzimanje zapadnih modela u nezapadnim društvima, s jedne strane, pobuđivanje dubinskog otpora prema njima, s druge strane, i rekonstrukcija inicijalnih modela na samom Zapadu, s treće strane, čine postmodernu situaciju osobenom u jednom neobičnom smislu – u tom da faktička složenost društava prevazilazi sintetičku imaginaciju postojećih teorijskih modela interpretacije društva. Činjenica da interpretativni modeli ne obuhvataju stvarnu složenost društvenog fakticiteta nije sasvim nova. Ona se iz sadašnje perspektive, dakle naknadno, može utvrditi za sve postojeće interpretativne modele. Međutim, u vreme njihovog nastajanja postojalo je nesumnjivo poverenje, i to ne samo u njihovu moć deskriptivne interpretacije, nego i u moć praktičnog projektovanja budućnosti društva. Međutim, takvo poverenje više ne postoji ni u jedan interpretativni model, bar ne kao opšteprihvaćeni obrazac. Nasuprot tome, sukobljava se više interpretativnih modela, koji se često uzajamno isključuju. U uslovima globalne informatičke mreže njihove razlike postaju vidljive, i to kao razlike koje ne mogu da se svedu na zajednički imenitelj. Ove disperzivne interpretacije predstavljaju polaznu činjenicu u refleksiji postmodernog stanja, koja tek treba da nađe princip njihove sintetičke interpretacije.

Ako je filozofska postmoderna nastala iz pokušaja da se odgovori na pitanje kakve promene u znanju treba očekivati pod uticajem novih informatičkih tehnologija, u sledećem koraku ovo pitanje preformulisano je u pitanje o tome kakve promene treba očekivati u praktičnoj, posebno političkoj ravni u uslovima uspostavljanja globalnog društva i šta postmoderna nudi u tom pogledu. Upravo u političkoj ravni presecaju se različite teorijske i praktične perspektive kritičara postmoderne i njenih predstavnika. Problem političkog i fizičkog nasilja, a time i totalitarni oblici društva u kome se oni praktikuju (nacizam i komunizam) postaju središnje figure oko koje se kristališu razlike među njima. Na primer, u tom pravcu ide Frankova polemika sa postmodernom u knjizi *Conditio moderna*. Uprkos opsežnoj polemici ostaje otvoreno pitanje da li „postmoderna“, ili „moderna“ otvaraju put u totalitarizam. Ono što je posebno važno uočiti u ovoj polemici jeste činjenica da se ona vodi preko upotrebe „tradicionalnih“ figura („fašizam“, „komunizam“, „totalitarizam“, „konzervativizam“...) što u krajnjem ishodu određuje polemiku kao

opredeljivanje – za i protiv moderne, kao opredeljivanje za i protiv „humanizma“. Međutim, izlaz iz ove polemičke situacije moguć je u različitim pravcima – u pravcu kontramoderne, transmoderne, radikalne, ili refleksivne moderne (u kojoj „modernisti“ preuzimaju elemente postmodernih strategija, a „postmodernisti“ reinterpetiraju modernu). U svakom slučaju, očigledno je da polemika oko praktičnog (političkog) značenja odnosa moderna-postmoderna nije proizvela neku relativno prihvaćenu konceptualizaciju postmodernog stanja, čak ju je još više komplikovala. U tom smislu izraz „nova nepreglednost“ (Habermas) sasvim pristaje konceptualizaciji postmodernog stanja (s tim da i Habermasova koncepcija spada u korpus „nove nepreglednosti“). Konačno, može se reći da refleksija postmodernog stanja nije izrodila, niti široko prihvaćenu konceptualizaciju tog stanja, niti pozitivan politički koncept koji bi odgovarao na njegove implikacije. Svi pokušaji (npr. Lyotard, Derrida) završavali se na apelu na „novu politiku“, ili pozivom na globalno praktikovanje zapadnog modela politike na osnovu njegove komparativne prednosti (Rorty, Habermas, Giddens...) Međutim, nedostatak pozitivne političke koncepcije ne diskvalifikuje „postmodernu“. Naprotiv, taj nedostatak treba uzeti kao pozitivnu činjenicu koja intenzivira potrebu za artikulacijom odgovora na pitanje koja politika pristaje stanju aktivnog eklektizma u ispunjenom praktičnom prostoru. Diskurzivna rasplinutost i neodređenost nije razlog da se napusti refleksija postmodernog stanja, nego nasuprot tome razlog da se suočimo sa činjenicom da postojeći diskursi ne odgovaraju na faktičku složenost. Shodno tome, pokušaću u ovom radu da faktičkoj složenosti postmodernog stanja pristupim polazeći od činjenice o mnoštvu neusaglašenih diskursa o savremenoj situaciji. Pošto diskurzivne interpretacije i same konstituišu sadržaj postmodernog stanja, polazim od pretpostavke da je analizom različitih vrsta diskursa, koji su simptom društvenog fakticiteta, moguće interpretirati sam fakticitet.

Sledeća pretpostavka na kojoj počiva ovaj rad sastoji se u tome da je „postmoderna“ oznaka za jednu činjenicu, koja svoj izraz nalazi u pluralizmu nekoherentnih i isključivih diskursa, a ne normativno određenje stanja. Radikalna međuzavisnost događaja (drugo ime za ispunjenost praktičnog prostora u globalnim razmerama) i insistiranje na raznorodnosti i isključivosti životnih formi izražavaju osnovnu kontroverzu postmodernog stanja. Diferenciranje auto-

nomnih oblasti moderne, na različite načine iskazano, na primer, kod Webera i Wittgensteina, dovedeno je u postmodernom diskursu do tačke u kojoj se naglašava neuporedivost logika tih oblasti, koje uprkos tome dele jedan jedinstven životni prostor. Upravo jedinstvenost prostora, uspostavljena širenjem evropskih planetarnih projekata, koja obuhvata različite i često neuporedive životne forme, otvara mogućnost njihovog uzajamnog sukoba. Dovoljno je podsetiti da je u dvadesetom veku, po verodostojnim procenama, samo u ratovima ubijeno 187 miliona ljudi. Sve izrazitija tendencija stradanja civilnog stanovništva upotrebom sve razornijih sredstava uništenja, može se očekivati i ubuduće, a to samo po sebi izazivaja strah pred budućnošću. Uzme li se u obzir nepredvidljivost posledica modernosti u svim sferama života (Giddens) i projekcija „rizičnog društva“ (Beck), ne može se izbeći osećanje straha kao osnovna odlika postmodernog stanja. Pokušaj da se to osećanje otkloni tako što bi se uspostavio „novi svetski poredak“ izaziva, međutim, nova žarišta straha i disperzivne tačke otpora koje vode latentnoj subverziji tog poretka. Da bi se odgovorilo na latentnu subverziju, intenzivira se primena nasilja i tako produžava spirala sukoba za koju ne postoji pripremljen racionalan odgovor.

Insistiranje na principu razlike u diskurzivnoj ravni, što se najčešće ističe kao odlika postmoderne, pretvara se u ravni praktičnih odluka i politike u svoju suprotnost – praktično stapanje autonomnih oblasti razvijenih u modernim viskorazvijenim društvima. Naime, autonomne oblasti sa svojom posebnom i neuporedivom logikom (Lyotard) u stanju radikalne međuzavisnosti u ispunjenom praktičnom prostoru ne mogu više da se razvijaju kao neuporedive u svojim izolovanim sferama. Nasuprot tome, posledice u jednoj oblasti, na primer, u genetskom inženjeringu, odražavaju se na sasvim različite oblasti života, na primer, u politici. (U vreme kad se nagoveštava praktična mogućnost kloniranja ljudi, ne može se izbeći pitanje kakva politika odgovara generaciji novih bića.)

Pluralizam životnih formi artikulisan u postmodernom diskursu, ne zadržava se samo na slavljenju principa razlike, nego ukazuje na važan praktični (politički) problem – kakva politika odgovara pluralizmu diferenciranih sfera života i kulturnih razlika? Drugim rečima, kako je moguće racionalno urediti radikalni pluralizam životnih formi i u čemu bi se sastojala praktičnu svrsishodnost tog uređenja?

Pitanje praktične svrsishodnosti tiče se u krajnjoj liniji problema opstanka. U uslovima radikalne međuzavisnosti događaja u planetarnim razmerama, očigledno je da mogućnost globalnog ili elementarnog opstanka postaje ključna praktična norma. Upravo ova ambivalentnost – radikalni pluralizam heterogenih životnih formi i monizam pitanja opstanka – predstavljaju ključni praktičnu teškoću koju treba rešavati u postmodernom stanju.

Iako je „postmoderna“ oznaka za stanje u visokorazvijenim društvima Zapada, ona se ne tiče samo zapadnih društava, nego ima planetarni značaj. Planetarni značaj postmoderne predstavlja posledicu globalnog širenja, nametanja i prihvatanja modernih zapadnih projekata širom sveta. Shodno tome, došlo je do dubokih strukturalnih promena i u društvima koja nisu zapadna, što je pored preuzimanja zapadnih modela dovelo i do stvaranja tačaka otpora Zapadu. Pri tome treba imati na umu da se otpor izražava upravo sredstvima koja su nastala na Zapadu, na primer, primenom savremene tehnologije i simuliranjem zapadne politike. Praktikovanje ovih modela izvan Zapada pokazalo je da se oni mogu preuzimati i u nezapadnim tradicijama, i to prevashodno u interesu tih tradicija. Međutim, same nezapadne tradicije našle su se pred izazovom unutrašnje rekonstrukcije, tako da je teško govoriti o tome da se „tradicionalna društva“ održavaju u doslovnom smislu. Svako od njih proživljava specifičan oblik modernizacije u kome nije primetno samo ujednačavanje globalnog poretka koji se širi iz zapadnog centra, nego takođe suprotstavljanje globalizaciji zapadnog poretka.

Globalizacija moderne stvara u nezapadnim društvima specifičan oblik društvenog poretka koji ukazuje na mnoštvo modifikacija moderne. S druge strane, mogućnost unošenja modernih projekata u nezapadne tradicije ukazuje na to da konstitucija istorijskog toka po obrascu predmoderna – moderna – postmoderna nije univerzalno pravilo. Naime, ne može se tvrditi da su savremena nezapadna društva predmoderna u smislu u kome su to istorijski bila zapadna društva. Proces socijalnog učenja modernizacije ne podrazumeva da se mora preći istovetan istorijski put koji su prešla zapadna društva. Specifičan spoj moderne i tradicije stvara osobene društvene strukture, koje se mogu posmatrati, s jedne strane, kao modifikacija moderne, a s druge strane, kao modifikacija unutrašnje tradicije.

Širenje zapadnih modela društva na evropskom Istoku uslovljava, takođe, osobene modifikacije moderne, različite od one na Zapadu, koje se ne mogu iskazati samo kategorijama predmoderne, moderne ili postmoderne, razvijenim iz potrebe za konceptualizacijom praktičnih problema zapadnih društava. Preuzimanje modernih projekata na evropskom Istoku, posmatrano kao praktično-hermeneutički problem kontekstualnog premeštanja moderne u specifične tradicije, ozačavam u ovom radu imenom istomoderna. Istomoderna predstavlja, s jedne strane, specifičnu modifikaciju moderne, a sa druge strane, jednu od komponenti postmodernog stanja. Samo ime ne sugerise da se stanje u svim zemljama evropskog Istoka može izjednačiti, nego više ukazuje na potrebu da se u kompleksu postmodernog stanja fokusira jedan njegov element koji se razlikuje i od klasičnog određenja moderne i od dominantnog tumačenja postmoderne. (Ali ne u tom smislu da bi bilo shvaćeno kao da je sasvim izvan njihovog domena.)

Usmeravanje pažnje na istomodernu istovremeno je analiza jednog tipa društava u kojima glavni tok njihove transformacije i rekonstrukcije identiteta nije presudno određen elementima njihove suverenosti, nego njenom destrukcijom. Takav tip društava označava se u ovom radu objekt-društvima, jer je njihovo unutrašnje stanje određeno kao političko nepunoletstvo što i uslovljava da je njihov položaj u odnosu na širenje zapadnog poretka određen prevashodno interesima tog poretka, a ne njihovim unutrašnjim interesima.

Ova društva su pre svega opterećena dilemama sopstvenog opstanka, dok je njihov udeo u odlučivanju o pitanjima globalnog opstanka beznačajan. Međutim, rešenje teškoća pojedinačnog opstanka u uslovima radikalne planetarne međuzavisnosti odvija se u senci problema na koje ova društva nemaju uticaj, što ne znači da se globalni problemi ne odražavaju na njihov opstanak. Naprotiv. U tom pogođu u njima se koncentrišu radikalne posledice postmodernog stanja, ali bez potrebne konceptualizacije. Nedostatak adekvatne konceptualizacije nadoknađuje se reprodukovanjem konceptualnih obrazaca koji su nastali u zapadnim društvima i koji odgovaraju posebnim prilikama u tim društvima. Time se, međutim, ne pojašnjava društvena situacija, nego još više zamagljuje. Zbog toga je pristup društvenom fakticetu moguće prokrciti tek posredstvom razlaganja uhodanih obrazaca interpretacije društva i njihove reprodukcije.

Drugim rečima, postojeću diskurzivnu nepreglednost treba posmatrati kao simptom društvenog stanja u kome neodostaje ozbiljna praktična refleksija. Međutim, nedostatak samorefleksije u objekt-društvima nije znak da su ona analitički nezanimljiva. Nasuprot tome, može se primetiti da ona predstavljaju primere radikalnog eklekticizma i na pojedinačnim primerima objekt-društava ispoljavaju se krajnje konsekvence postmodernog stanja.

Objekt-društva pokazuju na koji način se vrši modifikacija klasičnih političkih obrazaca prilikom njihove primene izvan izvornog konteksta. Ova modifikacija je znak dublje rekonstrukcije samih klasičnih modela, a ne samo posledica nepripremljenosti objekt-društava za njihovo praktikovanje. Tome u prilog može se navesti činjenica rekonstrukcije tih modela u okviru zapadnih društava zbog usložnjavanja društvenih okolnosti, kako na unutrašnjem, tako i na planetarnom planu. No, uprkos rekonstrukciji klasičnih političkih modela na samom Zapadu, u objekt-društvima najčešće se diskurzivno reprodukuju klasični modeli u pojednostavljenom obliku. Ali, ako se u diskurzivnoj ravni i vrši pojednostavljeno reprodukovanje klasičnih političkih obrazaca preuzetih sa Zapada, to još uvek ne znači da oni faktički tako funkcionišu, ni na samom Zapadu, ni u objekt-društvima, ni na globalnoj ravni. „Nezrelost“ objekt-društava predstavlja samo jedan od razloga modifikacije zapadnih političkih obrazaca, ali ključni razlog predstavlja izmena društvenog konteksta u odnosu na početni kontekst. Naime, uspostavljanje klasičnih političkih modela nije inicijalno imalo u vidu složenost globalnog konteksta u kome se sada nalazi. Ako je važno pitanje „koja politika odgovara postmodernom stanju na globalnom nivou“, takođe je važno i pitanje „koja politika odgovara stanju u objekt-društvima“? Drugim rečima, način primene modernih političkih obrazaca u objekt-društvima treba posmatrati kao jedan od pravaca njihove modifikacije, što je i jedan od razloga njihove redefinicije na samom Zapadu. Međutim, povod za redefinisavanje klasičnih modela politike u objekt-društvima češće se nalazi u faktičkoj, nego diskurzivnoj ravni, i to upravo zbog praktikovanja diskurzivnog imitiranja i simulacije zapadnog političkog diskursa u njima. Zbog toga je i potrebno prilikom analize istmoderne praviti razliku između posebnih tipova diskursa i socijalnog fakticiteta. Preovlađujući istmoderni diskurs ne može se uzeti kao opis funkcionisanja klasičnih političkih obrazaca u objekt-društvima, nego kao jedan od načina praktikovanja politike.

Stoga suočavanje sa socijalnim fakticitetom zahteva distanciranje od interpretativne inercije koja se ogleda u beskonačnom i pojednostavljenom reprodukovanju vladajućih interpretativnih matrica. U suprotnom, može se očekivati da će jedan tip diskursa o ključnim praktičkim topoima, kao što su demokratija, sloboda, pojedinac, nacija, Evropa, tradicija, pravo, moć... prerasti u diktat tog diskursa.

Suočavanje sa modifikovanjem klasičnih političkih obrazaca u objekt-društvima posmatra se, dakle, u ovom radu kao jedan od oblika njihove opšte transformacije u posebnim istorijskim uslovima planetarne međuzavisnosti nepredvidljivih posledica radikalizovane moderne, a ne kao deformacija, degeneracija ili degradacija osnovnog modela. U tom pogledu u ovim društvima odvija se faktičko izvođenje praktičnih implikacija modernog projekta (projekata), kojima međutim nedostaje odogovarajuća konceptualizacija u samim tim društvima. Čak se može reći da se specifičnost socijalnog fakticiteta interpretativno tabuizuje pojednostavljujućim reprodukovanjem dominantnih praktično-normativnih naracija. Zbog toga je socijalni fakticitet objekt-društava i njihovo mesto u globalnom poretku značajniji primer koji ilustruje postmoderno stanje, nego što je to postojeća diskurzivna konceptualizacija. Međutim, otkrivanje nediskurzivne, faktičke scene zahteva „desakralizaciju“ dominantne reproduktivne matrice tumačenja.

Ako se pođe od toga da su objekt-društva najizratiji primeri koji otkrivaju praktične implikacije uspostavljanja globalnog poretka u postmodernom stanju društva, onda sledi da se značenje inicijalnog zapadnog poretka ne nalazi samo u okviru sopstvenog razumevanja i definisanja, nego i u tome koje posledice proizvode prilikom kontekstualnog premeštanja u nezapadne svetove života (tradicije). Drugim rečima, uspostavljanje unutrašnje strukture u zapadnom svetu nije samo rezultat unutrašnjeg samoodređenja, nego takođe i odnosa prema ne-zapadnom svetu/svetovima. Međutim, odnos prema „drugom“ ne konstituiše se nikad jednostrano, jer niti postoji jedinstven „drugi“, niti je zapadni svet jedinstven. Višestruki pluralizam životnih formi sa disparatnim unutrašnjim logikama delovanja uslovljava stvaranje mnoštva „scenarija“, pri čemu je odluka za davanje prvenstva jednom od njih uvek određena ograničenom praktično-istorijskom perspektivom, a ne sasvim verodostojnim sveđanstvom ili univerzalnim načelima.

Radikalna međuzavisnost raznorodnih segmenata društvene stvarnosti i događaja u različitim društvima uslovljava to da disparatne logike delovanja ne mogu da se odvijaju u izolovanim domenima. U skladu sa tim, promene u jednom domenu izazivaju lančanu reakciju u drugim domenima, i to tako da se tok tog odvijanja ne može unapred predvideti, niti se njim može pouzdano upravljati. Značajna posledica takvog stanja, koje nazivamo postmodernim, jeste disperzija polja u kome se donose političke odluke. Naime, „političko“ ne figuriše samo u javno imenovanoj političkoj sferi, nego često presudnije u sferama koje su u tradiciji moderne bile obeležene kao ne-političke (ekonomija, tehnologija, kriptopolitika). Disperzija političkog polja u sve sfere društva ukazuje na još jednu važnu činjenicu – konstituisanje jedinstvene ravni u kojoj se sučeljava pluralitet životnih formi, ravni koja ne dozvoljava njegovo funkcionisanje u oblasti izolovanih autonomnih područja. Ovu ravan obeležavamo kao osnovnu praktičnu ravan koja se u osnovi tiče pitanja opstanka. Politika postmodernog stanja je „politka opstanka“.

Pošto problem opstanka (globalnog ili elementarnog) predstavlja ključnu normu u postmodernom stanju, potrebno je pokazati da je do kraja dovedena rekonstrukcija političkog polja u kojoj mesto političkih utopija i problema njihovog ostvarenja zauzimaju političke strategije. U tom pogledu i globalizacija, kao jedan aspekt postmodernog stanja, predstavlja jednu od strategija opstanka, uprkos tome što u doktrinarnom obliku liči na novi oblik utopijsko-normativnog projekta. U doktrinarnom pogledu globalizacija se može interpretirati kao zamena za neodostatak poverenja u moderne filozofije istorije. Međutim, od različitih oblika filozofija istorije ona se razlikuje po tome što „vertikalnu“ istorijsko-dijahronijsku perspektivu zamenjuje „horizontalnim“, prostornim uređivanjem sveta, kome u osnovi stoji problem opstanka najrazvijenije, zapadne civilizacije. Proces globalizacije je činjenica i sporovi koji se vode o globalizaciji tiču se njenih posledica, a ne njene stvarnosti (Giddens). Ali isto tako, stvarnost je i otpor progresiji globalizacije, i to baš povodom tih posledica. Zbog toga globalizacija predstavlja ambivalentnu pojavu u postmodernom stanju čiji ishod nije istorijski predodređen, nego kontingentan. Pogotovu zbog toga što ona intenzivira pitanje opstanka, kako u pogledu očuvanja posebnih tradicija, tako i u pogledu prava na uređivanje globalnih uslova opstanka.

U svakom slučaju, globalizacija ne predstavlja jednoznačan izlaz iz kontroverzi postmodernog stanja, ali u zaoštrenom obliku otkriva problem opstanka kao ključnu praktičnu temu. U tom pogledu ona nije rešenje problema, nego jedna od njegovih mogućih definicija, koja na specifičan način prevodi pluralizam životnih formi na „jezik“ u kome se odvija diskurs o redefinisanju uloge visokorazvijenih zapadnih društva u svetu. Pošto se činjeničnost globalizacije ne tiče samo ovih društava i pošto ne postoji njeno jednoznačno određenje, ona se može posmatrati kao jedan od važnih, ali ne i jedini problem postmodernog stanja.

Konačno, refleksija postmodernog stanja obelodanjuje kontroverzni odnos između pluralizma životnih formi i njihove radikalne međuzavisnosti. Disparatnost diferenciranih logika posebnih životnih formi ipak nije neograničena – ona se zaključuje u ravni mogućeg praktikovanja. Pošto se područje izolovane automije sve više sužava, razvijeni pluralizam moderne svodi se na staro pitanje o mogućnosti opstanka različitih životnih formi u posebnom istorijskom kontekstu postmodernog stanja. „Politika opstanka“ se ujedno nameće i kao ključna tema refleksije postmodernog stanja preko koje bi bilo moguće doći do odgovora na pitanje koja politika odgovara postmodernom stanju u kome je opstanak različitih životnih formi ujedno i ključni praktični problem i ključna praktična norma.

Polazeći od prethodnog obrazloženja, istraživanje će imati sledeću strukturu:

I. Određenje praktičnih implikacija diskursa o postmoderni

- Vrste postmodernog diskursa (B. Welsh)
- Radikalna moderna (A. Giddens)
- Rizično društvo (U. Beck)
- Politika prijateljstva (J. Derrida)
- Političko nasilje i postmoderna (M. Frank)
- Postmoderna, politika i filozofija (J.F. Lyotard)

II. Istmoderna – objekt-društvo u postmodernom stanju

- Postmoderna kao kontramoderna
- Tradicija i postmoderna
- Desupstancijalizacija politike
- Dekonstrukcija kritičko-normativnog diskursa

III. Globalizacija i postmoderno stanje

IV. Postmoderno stanje i politika opstanka

Bibliografija

- Angehrn, E. and B. Baertschi (1999). *Demokratie und Globalisierung*. Bern: P. Haupt.
- Apel, K.-O., V. Hösle, et al. (1998). *Globalisierung: Herausforderung für die Philosophie: Erste Philosophie heute? Von der zeitgemässen Letztbegründung der Philosophie zur Antwort der Philosophie auf die Herausforderung der „Globalisierung“*. Bamberg: Universitäts-Verlag.
- Appignanesi, R. and C. Garratt (1995). *Introducing Postmodernism*. New York: Totem Books.
- Arac, Jonathan, (Ed). (1986). *Postmodernism and Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Armitage, J. (2000b). „From Modernism to Hypermodernism and Beyond: An Interview with Paul Virilio“, pp.25-56 in J. Armitage (ed) *Paul Virilio: From Modernism to Hypermodernism and Beyond*. London: Sage.
- Armitage, J. (2001a). „The Kosovo War Did Take Place: An Interview with Paul Virilio“, in J. Armitage (ed). *Virilio Live: Selected Interviews*. London: Sage.
- Armitage, J. (2001b). „The Military is the Message“, in J. Armitage and J. Roberts (eds.) *Living With Cyberspace: Technology & Society in the 21st Century*. London: The Athlone Press.
- Ashley, D. (1990). „Habermas and the Project of Modernity“. In: *Theories of Modernity and Postmodernity*. Bryan Turner (ed). London: Sage
- Axtmann, R. (1996). *Liberal Democracy into the Twenty-first Century: Globalization, Integration and the Nation-state*. New York: Manchester University Press.
- Bamyeh, M. A. (2000). *The Ends of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Baudenbacher, C. and E. Busek (2000). *Europa im Zeitalter der Globalisierung*. Vorträge des 1. DDr. Herbert Batliner Symposiums. Wien: Manz.
- Bauman, Z. (1998). *Globalization: the Human Consequences*. New York: Columbia University Press.
- Bauman, Z. (1997). *Postmodernity and its Discontents*. New York: New York University Press.
- Beck, U. (1997). *Was ist Globalisierung: Irrtümer des Globalismus, Antworten auf Globalisierung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Beck, U. (1998). *Politik der Globalisierung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

- Beck, U. (1999). *What is Globalization?*. Cambridge: Cambridge Polity Press.
- Bell, D. (1973). *The Coming of Post-industrial Society*. New York: Basic Books.
- Bertens, H. (1995). *The Idea of the Postmodern: A History*. London and New York: Routledge.
- Best, S. and D. Kellner. (1991). *Postmodern Theory: Critical Interrogations*. New York: Guilford Press.
- Best, S. and D. Kellner. (1997). *The Postmodern Turn*. New York: Guilford Press
- Biotechnologie – Globalisierung – Demokratie: politische Gestaltung transnationaler Technologieentwicklung. (2000). Berlin: Edition Sigma.
- Böttcher, S. (1999). *Kulturelle Unterschiede, Grenzen der Globalisierung: ein Vergleich zwischen dem Westen und Ostasien*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Brown, R. H. (1995). *Postmodern Representations*. Chicago: University of Illinois Press
- Bryan, S. T. (ed). *Theories of Modernity and Postmodernity*. London: Sage. 88-107.
- Bürger, P. „The decline of Modern Age“, *Telos* 62/1984-1985.
- Christopher, N. (1992). *Uncritical Theory: Postmodernism, the Intellectuals and the Gulf War*. London: Lawrence and Wishart.
- Claussen, B. and W. Donner. (2001). *Krise der Politik – politische Bildung in der Krise?: Diskurse im Kontext von Globalisierung und Ost-West-Perspektiven. Materialien aus der Zusammenarbeit zwischen der Akademie für Politik, Wirtschaft und Kultur Mecklenburg-Vorpommern und dem Verband der Politiklehrenden*. Glienicke/Berlin: Galda – Wilch.
- Derida, Ž. (1997). *Sila zakona*. Novi Sad: Svetovi.
- Derida, Ž. (2001). *Kosmopolitike*. Beograd: Stubovi kulture.
- Derida, Ž. (2001). *Politika prijateljstva*. Beograd: Beogradski krug.
- Derida, Ž. (2001). *Vera i znanje*. Novi Sad: Svetovi.
- Dreyfus, H. and P. Rabinow (1983). *Michel Foucault, Beyond Structuralism and Hermeneutics*. 2nd. ed Chicago: University of Chicago Press.
- Eagleton, T. (1996). *The Illusions of Postmodernism*, Blackwell.
- Europa im Zeitalter der Globalisierung: Vorträge des 1. DDR. Herbert Batliner Symposiums. (2000). Wien: Manz..
- Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*. New York
- Frank, M. (1983). *Was ist Neostukturalismus*. Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Frank, M. (1995). *Conditio moderna*. Novi Sad: Svetovi.

- Gellner, E. (1980). *Society and Western Anthropology*. New York: Columbia University Press.
- Genosko, G. (1999). *McLuhan and Baudrillard: The Masters of Implosion*. London: Routledge.
- Giddens, A. (1998). *The Third Way: the renewal of social democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (2001). *The Global Third Way Debate* Polity.
- Giddens, A. (with U. Beck and S. Lash). (1994). *Reflexive Modernisation*, Cambridge: Polity Press; Palo Alto: Stanford University Press.
- Gidens, A. (1998). *Konsekvence modernosti*, Beograd: Filip Višnjić.
- Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Blackwell.
- Hassan, I. (1985). „The Culture of Postmodernism“. *Theory, Culture, and Society*, V 2, pp. 123-4.
- Hassan, I. (1987). *The Postmodern Turn: Essays in Postmodern Theory and Culture*. Columbus: Ohio State University Press.
- Held, D. et al (1999). *Global Transformations : Politics, Economics and Culture*. *
- Hoesterey, I. (ed). (1991). *Zeitgeist in Babel: The Post-Modernist Controversy*. Bloomington: Indiana University Press.
- Höffe, O. (1999). *Demokratie im Zeitalter der Globalisierung*. München: Beck.
- Hutcheon, L. (1989) *The Politics of Postmodernism*. London, New York: Routledge.
- Huysens, A. (1984). „Mapping the Postmodern.“ *New German Critique* 33. pp. 5-52.
- Kaiser, K. and H.-P. Schwarz (2000). *Weltpolitik im neuen Jahrhundert*. Baden-Baden: Nomos.
- Kearney, R. (1986). *Modern Movements in European Philosophy*. Manchester: Manchester University Press.
- Kellner, D. (2000). „Virilio, War, and Technology: Some Critical Reflections“, pp.103-126. in J. Armitage (ed). *Paul Virilio: From Modernism to Hypermodernism and Beyond*. London: Sage.
- Laclau, E. (1988). „Politics and the Limits of Modernity.“ *Universal Abandon? The Politics of Postmodernism*. Ed. Andrew Ross. Minneapolis: University of Minnesota. pp. 63-82.
- Lash, S. (1990). *Sociology of postmodernism*. London: Routledge.
- Liotar, Ž.F. (1988). *Postmoderno stanje*. Novi Sad: Bratstvo-Jedinstvo.
- Liotard, J.F. (1985). *Grabmal des Intellektualen*, Gratz – Wien.
- Liotard, J.F. (1987). *Widerstreit*. München.
- Liotard, J.F. (1987). „On the Postmodern.“ *Eyeline* 6. pp. 3-22.

- McGowan, J. (1991). *Postmodernism and Its Critics*. Ithaca, NY: Cornell UP.
- McLuhan, M. (1994 [1964]). *Understanding Media: The Extensions of Man*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Menzel, U. (1998). *Globalisierung versus Fragmentierung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Norris, C. (1990). *What's Wrong with Postmodernism*. England: Harvester Wheatsheaf.
- Norris, C. (1992). *Uncritical Theory: Postmodernism, Intellectuals, and the Gulf War*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Norris, C. (1993). *The Truth about Postmodernism*. Oxford/Cambridge: Blackwell.
- Rorty, R. (1991). „Cosmopolitanism without Emancipation: A Response to Jean-Francois Lyotard“, in *Objectivity, Relativism, and Truth: Philosophical Papers, Volume I*. Cambridge. pp. 211-222;
- Said, E. (1978) *Orientalism*. New York: Routledge.
- Said, E. (2000). *Orijentalizam*. Beograd: XX vek.
- Said, E. (1983). *The World, the Text, and the Critic*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Sarup, M. (1993). *An Introductory Guide to Post-Structuralism and Postmodernism*. Atlanta: University of Georgia Press.
- Scheil, S. (1999). *Logik der Mächte: Europas Problem mit der Globalisierung der Politik. Überlegungen zur Vorgeschichte des Zweiten Weltkrieges*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Schmidt-Glintzer, H. (2000). *Wir und China – China und wir: kulturelle Identität und Modernität im Zeitalter der Globalisierung*. Göttingen: Wallstein.
- Schreiber, W. (2000). „Vom Imperium Romanum zum Global Village: ‘Globalisierungen’“. im Spiegel der Geschichte. Neuried: Ars Una.
- Schweppenhäuser, G. and J. H. Gleiter (1999). *Paradoxien der Globalisierung*. Weimar: Bauhaus-Universität Weimar.
- Turner, B. S. (1990). *Theories of Modernity and Postmodernity*. London: Sage.
- Vatimo, Đ. (1991). *Kraj moderne*. Novi Sad: Jedinstvo.
- Velš, V. (2000). *Naša postmoderna moderna*. Novi Sad-Sremski Karlovci: IK Z. Stojanovića.
- Virilio, P. (2000a [1998]). *The Information Bomb*. London: Verso.
- White, S. (1992). *Political Theory and Postmodernism*. Cambridge: Cambridge University Press
- Zurbrugg, N. (1993). *The Parameters of Postmodernism*. London: Routledge.

Mile Savić

PRACTICAL IMPLICATIONS
OF “POSTMODERN PHILOSOPHY”

Summary

The article examines the implications of the discourse about Postmodernity. Postmodernity is analyzed as a complex discursive figure. Within the discourse about Postmodernity three levels are distinguished: the postmodern condition, post-modernism, and reflection of the postmodern condition. Special attention is paid to globalisation and the problem of the enforcement of modern projects in East-European societies, particularly Serbia. These societies are termed object-societies, while their modification of Modernity is called Eastmodernity. The author's answer to the complexity of the posmodern condition is a conception of the politics of subsistence.

Key words: postmodernity, eastmodernity, object-society, globalisation politics of subsistence.